РЕЦЕНЗИЯ
относно дисертационен труд на тема:
„Нагласи към война, социално-групова идентичност и личностна агресия“
за присъждане на образователна и научна степен „доктор”
по професионално направление 3.2. Психология, ДП Социална психология
на Юлиан Василев Харалампиев,
докторант към Департамент “Психология”, ИИНЧ – БАН

I. Актуалност и научна значимост на изследвания проблем

Дисертационният труд е насочен към безспорно актуална и значима за социалната психология проблематика – пресечната точка между социална идентичност, национализъм, патриотизъм, нагласи към война и агресия. В съвременните условия на геополитическо напрежение и конфликти, поляризация и кризи на сигурността подобно изследване е не само навременно, но и социално полезно. Актуалността на темата е ясно обоснована още в увода на труда, където би следвало да се очертае по-експлицитно и изследователската ниша, която той заема сред сродни български и международни изследвания. Разработката всъщност е опит за разширяване на модела на връзките между тези конструкти, изследвани по-рано в български контекст от Зографова (2002, 2004), а в международен - от класическите трудове на Kosterman & Feshbach (1989), Feshbach (1990) и Druckman (1994), а и по-нови изследвания. Авторът се стреми да надгради тази линия на все още недостатъчно разработена у нас проблематика, изграждайки още по-комплексен социалнопсихологически модел, който освен посочените конструкти включва и различни форми на социално-групова идентичност, безпокойство за собствената сигурност, и културни ориентации като индивидуализъм и колективизъм в междугрупов сравнителен план.

II. Обща характеристика и структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е със стандартен обем и структура за такъв вид емпрична разработка. Включва увод, три глави (теоретичен обзор; постановка на емпиричното изследване; представяне и дискусия на резултатите), ограничения, общи изводи, приноси, заключение, използвани източници и приложения. Впечатление прави големият брой използвани литературни източници – общо 298, от които 17 на български език и 281 чуждоезични, около 20% от тях от последните 5-10 г., което показва добра опора не само в класическата литература, но и в по-съвременни научни изследвания. Включени са 46 таблици, 12 фигури и 10 приложения. Видно е, че е положен сериозен труд по събиране, систематизиране и представяне на изследователски материал.

Текстът е организиран логично и има завършена академична структура. Наблюдава се относителен баланс между отделните части на дисертацията, като единствено разделът за дискусия на резултатите е необичайно кратък, което би могло да се избегне при обединение с параграф 3.3. Проверка на заложените хипотези. Насоките за бъдещи изследвания не са обособени в отделен параграф, но все пак такива са включени в заключението и ограниченията на изследването.

III. Теоретичен обзор и подготвеност

Теоретичният обзор е обширен, амбициозен и показва много добра осведоменост и ориентация в научната литература с фокус върху класическите подходи и изследвания по проблема. Представен е широк кръг от теории и изследвания на основните, а и на сродни конструкти. Положително впечатление прави умението на автора да постави изследването

си в по-широкия контекст на съществуващата българска и международна литература по темата. Оценявам и стремежа за разглеждане на феномените в тяхната взаимовръзка, а не едноплastово и изолирано. Този подход дава възможност за по-цялостно разбиране на социалнопсихологическите фактори и корелати на нагласите към война и самоопределянето.

Наред с тези достойнства следва да се отбележи, че теоретичният обзор би могъл да бъде допълнително синтезиран и фокусиран върху изследователския проблем. В заглавието са поставени само три ключови конструкта – нагласи към война, социално-групова идентичност и личностна агресия, но в изследването към тях се добавят национална идентичност, етническа идентичност, съсловно-професионална идентичност, национализъм, патриотизъм, индивидуализъм, колективизъм и безпокойство за собствената сигурност. Включването на толкова голям брой конструкти обогатява модела, но същевременно създава риск от концептуално объркване и рамиване на фокуса. Не навсякъде е достатъчно ясно разграничено понятийното поле между различните форми на идентичност. На места националната идентичност се разглежда като вид социално-групова идентичност, а на други - като отделен феномен, което поражда неяснота, вкл. при интерпретация на резултатите от емпиричното изследване. В бъдещи изследвания и публикации по темата би било полезно авторът по-ясно да разграничи основните и спомагателните понятия. Кратки изводи в края на всеки главен параграф от обзора, които включват обоснован избор на концептуална основа за издигане на хипотезите и операционализация на всеки от конструктите, значително би подобрило връзката между обзорната и методологичната глави.

IV. Оценка на постановката и методологията на изследването

Целта на емпиричното изследване е ясно заявена в съответствие с разгърнатия теоретичен обзор и отразява стремеж към цялостно проследяване на връзките между изследваните променливи. Поставените задачи са логически изведени, а хипотезите, формулирани на база на обзора, са насочени към последователна проверка на връзките между променливите извън общ структурен модел.

Положително оценявам това, че преди основното изследване, което обхваща 276 изследвани лица, авторът е провел пилотно изследване с немалка извадка от 100 изследвани лица, за да провери психометричните свойства на използваната батерия от 7 самооценъчни количествени инструменти. Следва да се отбележи, че повечето от инструментите са адаптирани, вкл. съкратени и/или с частично модифицирани айтеми от докторанта след пилотното изследване чрез подбор на айтемите с „най-високо факторно тегло“, което значително увеличава икономичността и методологичната стойност на труда. Сравнителният дизайн на изследването, вкл. сравнението между 3 групи - военнослужещи/служители в сигурността, студенти и учащи се, и лица от други професионални групи – позволява извеждане на полезни съпоставки и профили на групите. Авторът търси не просто общо ниво на изследваните феномени, а и междугруповите им вариации, което добавя стойност и показва сериозна емпирична работа.

В методологично отношение трудът има и други достойнства. Коректно използвани за проверка на психометричните свойства на скалите са анализ на вътрешната консистентност, на адекватността на извадката и корелационната матрица за факторен анализ, както и на експлораторен факторен анализ. За проверка на хипотезите са приложени Т-тестове, еднофакторни дисперсионни анализи с тестове за сравнения по двойки (post hoc)

и линейни регресионни анализи. Това показва овладяване на базов инструментариум за емпирични изследвания.

Наред с това тук е редно да се направят и някои важни бележки. Като при повечето дисертационни изследвания, извадката е непредставителна и небалансирана по изследваните социодемографски признаци (концентрирана главно в столицата, с висок дял на лица с висше образование, еднородна по етническа принадлежност). Това налага интерпретация на резултатите като валидни единствено за конкретната извадка. Разнородността на групата „други – производство, услуги, цивилна администрация, преподаватели“ донякъде намалява аналитичната прецизност на резултатите от междугруповите сравнения, щом не е приложена корекция за избягване на грешки от първи род. Това, заедно с отсъствието на проверки за големина на афекта при междугруповите различия и сравнително ниската обяснена дисперсия при някои от регресионните анализи, предполага по-умерено тълкуване на различията и ефектите.

При положение, че повечето методики се използват за първи път в българска извадка и голяма част от айтемите са съкратени или модифицирани, би било полезно по-подробно представяне на процедурата по културно и езиково адаптиране, интерайтемните корелации и интеркорелациите на подскалите за всеки отделен инструмент, за да се защити съдържателната и конструктната валидност. Така нареченият от автора „потвърждаващ факторен анализ“ е всъщност експлораторен факторен анализ (PCA с Varimax ротация). Това е важна терминологична и психометрична прецизност, която следва да бъде уточнена при последващи публикации.

V. Оценка на емпиричната част - представяне и дискусията на резултатите

Емпиричната част съдържа значителен обем резултати от статистически анализи. Авторът е положил усилия да провери значими различия по редица социодемографски характеристики (професия/занятие, пол, възраст, образование, местоживеене) за множеството от изследвани променливи, както и да проследи връзките между ключовите конструкти в общата извадка и в отделни групи. Получените резултати са от интерес за социалната психология в български контекст.

Сред ключовите резултати се открояват: - установените по-високи средни стойности по национална идентичност, национализъм и нагласи към война при групата на военнослужещите и служителите в сигурността; - връзките между национализъм и нагласи към война; - по-слабата и по-сложна връзка между патриотизъм, агресия и нагласи към война; - наличието на зависимости между безпокойството за собствената сигурност, някои измерения на индивидуализъм/колективизъм и агресивни реакции; - опит за изграждане на профил на различните социални групи.

Резултатите са представени структурирано, детайлно и са онагледени подходящо в табличен и графичен вид. При интерпретацията и обсъждането на места се използват термини като „влияние“ и „определя“, които предполагат каузалност на връзките, докато корелационният напречно-срезов дизайн позволява интерпретация единствено на взаимозависимости. Твърдението в т. 7 за косвена зависимост би следвало да се формулира като хипотеза, тъй като не е проведен медиаторен анализ.

VI. Оценка на приносите

Дисертационният труд има реални приноси, които бих очертала най-общо по следния начин:

1. В теоретичен план е систематизиран голям масив от научна литература включително теории и модели по тема, която досега не е разглеждана в българската литература в толкова интегриран вид и отвъд ключовите конструкти, изследвани по-рано от Зографова (2002, 2004). Авторът успява да постави в обща рамка различни измерения на социалната идентичност, национализма/патриотизма, агресията, нагласите към война, културните измерения индивидуализъм/колективизъм и безпокойството за собствената сигурност.

2. В емпиричен план се представят данни от българска извадка по проблем, за който все още няма достатъчно изследвания в страната. Това дава основание дисертацията да се разглежда като полезна основа за бъдещи разработки.

3. В методологичен план е осъществен опит за адаптиране и приложение на няколко инструмента за измерване в българска извадка. Макар и този процес да предполага допълнителни аргументи и усъвършенстване, той е важна стъпка към натрупване на изследователски инструментариум в български контекст.

4. В научно-приложен аспект изведените резултати и групови профили могат да бъдат полезни за гражданско образование и дейности, свързани с организационна и военна психология, както и за по-нататъшни изследвания на груповите нагласи и представи за сигурността.

VII. Препоръки и въпроси

В обобщен вид по-важните ми препоръки към бъдещи изследвания и публикации по темата са следните:

1. Да се засили фокусът върху ключовите конструкти, така че общият модел да стане по-концентриран и ясен.
2. Да се прецизира терминологично разграничението между различните видове идентичност и между различните видове факторен анализ.
3. Да се работи с разнообразна, но и по-хомогенизирана по групи извадка.
4. Да се изглади редакционно текстът и да се отстранят някои технически, терминологични и стилови неточности и несъответствия.

Възникват следните въпроси към кандидата:

1. Как би защитил включването на конструкта „етническа идентичност“ при положение, че в извадката отсъства етническо разнообразие?
2. По какви психологически критерии е конструирана група „други“ и какво отражение може да даде това върху междугруповите сравнения?

VIII. Автореферат

Представеният автореферат коректно отразява структурата и съдържанието на дисертационния труд. Единствената ми забележка тук е, че на заглавната му страница е изписано „Дисертация“ вместо „Автореферат“.

IX. Публикации по темата и изпълнение на минималните национални изисквания

В представената документация са включени три публикации по темата на дисертацията, както и справка за изпълнение на минималните национални изисквания, от която е видно, че докторантът не само покрива формалните изисквания от минимум от 200 кредита/точки, но и ги надхвърля със 100 т., събирайки общо 300 т. Положително впечатление прави и активността му, свързана с участия с доклади по дисертационната тема в 6 научни форума.

X. Заключение

В обобщение, считам, че дисертационният труд е самостоятелно, актуално, комплексно и цялостно научно изследване по значим за социалната психология проблем. Авторът демонстрира способност да анализира и обобщава научна литература, да организира емпирично изследване, да обработва данни и интерпретира комплекс от взаимозависимости, както и да формулира изводи по значим социалнопсихологически проблем. Положен е значителен труд по разработването на темата, по събирането на данни и по анализа им. Независимо от някои методологични, структурни и редакционни забележки и препоръки, целящи прецизиране на бъдещи изследвания и публикации на автора, считам, че трудът има необходимите научни и научно-приложни качества, за да бъде оценен като завършена дисертационна разработка, както и че отговаря на всички формални изисквания за докторска дисертация, съгласно ЗРАСРБ и Правилника за неговото прилагане. Изпълнени са минималните национални изисквания по наукометрични показатели. На основание на гореизложеното **давам положителна оценка на дисертационния труд на Юлиан Василев Хараламписв и предлагам на уважаемото научно жури да присъди на автора образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 3.2. Психология (ДП „Социална психология“).**

29.04.2026 г. Изготвил:
София /доц. д-р Диана Бакалова/